

आयुर्वेद - खंड २९

सांध्यांच्या विकारांवर आयुर्वेदीय उपचार

संधीवात, आमवात आदींच्या शास्त्रीय विवेचनासह !

मराठी (Marathi)

लेखक

डॉक्टर, तसेच वैद्याचार्य सद्गुरु (कै.) वसंत बाळाजी आठवले

(एम्.डी. [पीडिअॅट्रिक्स], डी.सी.एच्., एफ्.ए.एम्.एस्.)

(‘संतपद’ वा ‘गुरुपद’ म्हणजे ७० टक्के, ‘सद्गुरुपद’ म्हणजे ८० टक्के, ‘परात्पर गुरुपद’ म्हणजे ९० टक्के, तर ‘ईश्वर’ म्हणजे १०० टक्के आध्यात्मिक पातळी !)

आणि डॉ. कमलेश वसंत आठवले

(एम्.डी. [पीडिअॅट्रिक्स], डी.एन्.बी., एम्.एन्.ए.एम्.एस्.;
एफ्.ए.ए.पी. [पीडिअॅट्रिक्स अँड निओनेटॉलॉजी] [अमेरिका])

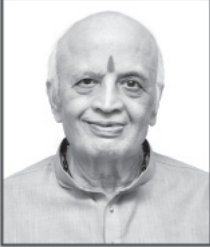

सनातन संस्था

卐 सनातनचे आयुर्वेदीय ग्रंथ 卐

वाचा, आचरणात आणा आणि आजार मुळापासून घालवा !

लेखकांचा परिचय

डॉक्टर, तसेच वैद्याचार्य सद्गुरु (कै.) वसंत बा. आठवले

एम्.डी. (पीडिअॅट्रिक्स), डी.सी.एच्.,

एफ.ए.एम्.एस्. अन् 'सनातन संस्थे'चे २७ वे संत

डॉक्टर, तसेच वैद्याचार्य सद्गुरु (कै.) वसंत बाळाजी आठवले हे एक प्रख्यात बालरोगतज्ञ होते. वर्ष १९५९ मध्ये त्यांनी मुंबई येथील 'लोकमान्य टिळक महानगरपालिका रुग्णालया'त बालरुग्ण विभागाचा आरंभ केला. या विभागात १९६० ते १९९० ही एकतीस वर्षे ते 'विभागप्रमुख' आणि 'प्राध्यापक' होते. १९८० मध्ये बँकॉक येथे झालेल्या 'पर्यायी पारंपारिक वैद्यकशास्त्राच्या आंतरराष्ट्रीय परिषदे'चे ते अध्यक्ष होते. १९९६ मध्ये त्यांना 'आयुर्वेदविषयीच्या ग्रंथांचे सर्वश्रेष्ठ लेखक' हा आंतरराष्ट्रीय पुरस्कार मिळाला. त्यांना २००१ मध्ये 'आयुर्वेद अँड हिपॅटिक डिसऑर्डर्स' या विषयावरील आंतरराष्ट्रीय परिसंवादामध्ये 'जीवनगौरव' पुरस्कार, तर २०१२ मध्ये 'इंडियन अकॅडेमी ऑफ पीडिअॅट्रिक्स'द्वारा 'जीवनगौरव' पुरस्कार मिळाला.

१. साधकत्वापासून शिष्यत्वापर्यंतचा प्रवास

१ अ. निःस्वार्थी वृत्ती आणि त्याग हे साधनेला आवश्यक असणारे गुण अंगी असणे : डॉक्टर, तसेच वैद्याचार्य सद्गुरु (कै.) वसंत आठवले यांनी १९८० पासून अध्यात्मातील उच्च तत्त्वविचार लिहून ठेवणे चालू केले होते. रात्रीचा दिवस करून अत्यंत कष्टपूर्वक अर्जित केलेले अध्यात्मातील हे विपुल ज्ञानभांडार त्यांनी १९९० मध्ये 'सनातन संस्थे'ची स्थापना झाल्यावर सनातनच्या ग्रंथांसाठी निःस्वार्थीपणे अर्पण केले. ते संत होण्याच्याही आधी त्यांनी केलेला हा त्याग त्यांची 'साधना' व 'साधकत्व' दर्शवतो. त्यांच्या या लिखाणामुळे आता सनातनचे ग्रंथ खऱ्या अर्थाने परिपूर्ण होत आहेत.

१ आ. 'सनातन संस्था' या आंतरराष्ट्रीय कीर्तीच्या आध्यात्मिक संस्थेचे संस्थापक, थोर संत आणि त्यांचे लहान बंधू परात्पर गुरु डॉ. जयंत बाळाजी आठवले यांचे शिष्यत्व त्यांनी वर्ष २००४ पासून स्वीकारले.

२. संतपदी विराजमान !

मार्गशीर्ष शुक्ल पक्ष चतुर्थी, कलियुग वर्ष ५११४ (१६.१२.२०१२) या दिवशी ईश्वराप्रतीचा भाव, तीव्र तळमळ, जिज्ञासू वृत्ती आणि विनम्रता या गुणांमुळे ते संतपदी विराजमान झाले ! प्रत्येक जीव त्याच्या एखाद्या साधनामार्गानुसार साधना करून अंतर्मुखता आणि आध्यात्मिक प्रगती साधत संतपदाकडे वाटचाल करतो अन् संतपदावर विराजमान होतो; मात्र डॉक्टर, तसेच वैद्याचार्य सद्गुरु (कै.) वसंत आठवले यांनी रुग्णसेवेद्वारे कर्मयोग, ग्रंथलिखाणाद्वारे ज्ञानयोग, साधनेद्वारे भक्तीयोग आणि गुरुकृपायोग आचरून संतपद प्राप्त केले.

३. देहत्यागापर्यंत सनातनच्या कार्यासाठी सेवारत

डॉक्टर, तसेच वैद्याचार्य सद्गुरु (कै.) वसंत आठवले सनातनच्या कार्यात शेवटपर्यंत सेवारत होते. सनातनच्या आश्रमात मिळालेल्या दैवी कणांविषयी कळल्यावर त्यांनी सर्व विषय जिज्ञासेने जाणून घेतला व या विषयावर वैज्ञानिक दृष्टीकोनातून संशोधन कसे करू शकतो, याचे परिश्रमपूर्वक चिंतन करून त्यासंदर्भातील उपायही सुचवले.

कार्तिक शुद्ध पक्ष सप्तमी, कलियुग वर्ष ५११५ (१.११.२०१३) या दिवशी म्हणजे वयाच्या ८० व्या वर्षी वैद्याचार्य सद्गुरु (कै.) वसंत आठवले यांनी देहत्याग केला.

डॉ. कमलेश वसंत आठवले

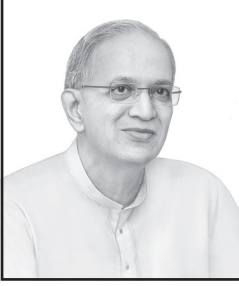
एम्.डी. (पीडिअॅट्रिक्स),

डी.एन्.बी., एम्.एन्.ए.एम्.एस.; एफ.ए.ए.पी.

(पीडिअॅट्रिक्स अँड निओनेटॉलॉजी) (अमेरिका).

या ग्रंथाचे दुसरे लेखक डॉ. कमलेश आठवले हे डॉक्टर, तसेच वैद्याचार्य सद्गुरु (कै.) वसंत आठवले यांचे सुपुत्र आहेत. ते बालरोगतज्ञ अन् नवजात शिशुरोगतज्ञ असून सध्या अमेरिकेतील ड्यूक युनिव्हर्सिटी मेडिकल सेंटरमध्ये नवजात शिशु रोगतज्ञ म्हणून कार्यरत आहेत. या व्यतिरिक्त ते 'नॅश जनरल' नामक रुग्णालयाच्या नवजात शिशु चिकित्सा-विभागाचे संचालक आहेत.

सनातन संस्थेचे संस्थापक सच्चिदानंद परब्रह्म डॉ. जयंत आठवले यांचे अद्वितीय कार्य अन् वैशिष्ट्ये यांचा संक्षिप्त परिचय

१. अध्यात्मप्रसारार्थ 'सनातन संस्थे'ची स्थापना
२. धर्माधिष्ठित हिंदू राष्ट्राच्या (ईश्वरी राज्याच्या) स्थापनेचा उद्घोष आणि कार्याभि (वर्ष १९९८)
३. शीघ्र ईश्वरप्राप्तीसाठी 'गुरुकृपायोग' या साधनामार्गाची निर्मिती : गुरुकृपायोगानुसार साधना करून २०.९.२०२४ पर्यंत १२८ साधक संत झाले, तर १,०४३ साधकांची संतत्वाच्या दिशेने वाटचाल चालू.
४. देवता, साधना, आचारधर्मपालन, आदर्श राष्ट्ररचना, धर्मरक्षण आदी विविध विषयांवर विपुल ग्रंथ-निर्मिती
५. शारीरिक, मानसिक, तसेच वाईट शक्तींच्या त्रासांवरील उपायपद्धतींविषयी संशोधन
६. आचारपालनातील कृती, धार्मिक कृती आणि बुद्धीअगम्य घटना यांचे वैज्ञानिक उपकरणांद्वारे संशोधन
७. चित्रकला, संगीत, नृत्य आदींच्या सात्त्विक सादरीकरणाविषयी संशोधन
८. हिंदुत्वनिष्ठ नियतकालिक 'सनातन प्रभात'चे संस्थापक-संपादक
९. 'हिंदू राष्ट्रा'च्या स्थापनेसाठी संत, संप्रदाय, हिंदुत्वनिष्ठ आदींचे संघटन आणि त्यांना दिशादर्शन !
१०. भीषण आपत्काळ आधीच ओळखून त्या काळात जीवितरक्षणासाठी उपयुक्त ठरणारे मार्गदर्शन आणि ग्रंथ
११. भारतीय संस्कृतीच्या जागतिक प्रसारार्थ 'भारत गौरव पुरस्कार' देऊन फ्रान्सच्या संसदेत सन्मान (५ जून २०२४)

(संपूर्ण परिचयासाठी वाचा - www.Sanatan.org)

दोन हाडांच्या जंकशनला (संधीला) सांधा असे म्हणतात. तसेच प्रत्येक दोन पेशींच्या किंवा दोन धातूंच्या जंकशनमध्येही सूक्ष्म सांधे असतात. हाडांमध्ये निसर्गतः वातदोष प्रामुख्याने असतो. शिवाय थोड्या प्रमाणात सतत होणाऱ्या हालचालींमुळे सांध्यांतील वातदोष सतत वाढत असतो. सांध्यांच्या रोगांत पित्त आणि कफ दोष थोड्या प्रमाणात वाढत असले किंवा दूषित होत असले, तरी वातदोष अधिक प्रमाणात वाढत किंवा दूषित होत असल्यामुळे सांध्यांचे बहुतेक विकार वाताच्या विकारांत गणले जातात.

मार लागल्यामुळे क्षय, स्टॅफिलोकोकस, सिफिलिस व्हायरस इत्यादि जंतूंच्या संसर्गामुळे, स्कर्व्ही ('सी' जीवनसत्त्वाची कमतरता), सिकल सेल डिसीज इत्यादि अनेक रोगांत सांधे सुजतात; परंतु लहान मुले आणि तरुण माणसांत न्यूमॅटिक फीवर आणि न्यूमॅटॉइड आर्थ्रायटिस ही मुख्य कारणे असतात. आयुर्वेदाने या दोन्हींचा आमवातात समावेश केला आहे. वृद्धांमध्ये ऑस्टिओआर्थ्रायटिस हे संधिवाताचे मुख्य कारण असते.

धातूंनील आणि पेशींनील सांध्यांत होणाऱ्या रोगांना आधुनिक वैद्यकात कनेक्टिव्ह टिशू डिऑर्डर्स असे म्हणतात. आयुर्वेदातील वातरक्ताशी यांचे साधर्म्य असते. सर्वच वातरोगांप्रमाणे आमवात आणि वातरक्तही लवकर बरे होत नाहीत. या दोन्ही रोगांत सांधे आणि इतर लक्षणांत निसर्गतः चढउतार आढळतो; म्हणजे कधी कधी लक्षणे आणि सांध्यांची सूज संपूर्णपणे नाहीशी होते आणि नंतर काही आठवड्यांनी किंवा महिन्यांनी पुन्हा सांध्यांना सूज येते आणि काही आठवडे रहाते. हे चक्र बरेच महिने किंवा वर्षे चालू रहाते; म्हणून या रोगांत औषधी उपचारांबरोबर आहार-विहाराचे पथ्य-अपथ्य पाळणे महत्त्वाचे असते. त्याचबरोबर अग्नीची आणि सूर्यदेवतेची उपासना करावी.

या ग्रंथात संधीवात, आमवात, स्नायुगत वात, धातुगत वात आणि वातरक्त या रोगांचे विवेचन केले आहे. या ग्रंथाचा अभ्यास सांध्यांच्या रोग्यांना रोगमुक्त करण्यास उपयोगी पडेल. शेवटपर्यंत सर्व व्यक्तींचे सांधे निरोगी राहोत, हीच अग्निदेवतेजवळ प्रार्थना! - लेखक

अनुक्रमणिका

प्रकरण १. आमवात (ऱ्हुमॅटिझम)	१४
१. आम आणि आमनिर्मिति	१४
२. आमाचे गुण	३. आमाची लक्षणे १५
४. आमाची कारणे	५. आमवातातील लक्षणे १७
६. आमाचे पचन	७. आमाचे उत्सर्जन १८
८. उपद्रव	९. उपचार २१
१०. आमवातात औषधी कल्प	२३
११. आहार (पथ्य-अपथ्य)	२८
१२. साध्यासाध्यत्व	१३. कर्मविपाक २९
प्रकरण २. वातरक्त	३०
१. कारणे	२. लक्षणे ३०
३. साध्यासाध्यता	४. उपचाराची तत्त्वे ३२
५. उपचार	६. आहार ३७
७. कर्मविपाक आणि दैवी चिकित्सा	३८
प्रकरण ३. गाउट	३९
१. लक्षणे	४०
२. गाउटमध्ये आहारयोजना	४०
प्रकरण ४. ॲक्यूट ऱ्हुमॅटिक फीवर (आमवातज ज्वर)	४२
१. लक्षणे	४२
२. विशेष तपासणी	३. उपद्रव ४३

४. ऱ्हुमॅटिक फीवर अन् ऱ्हुमॅटॉइड आश्र्वायटिस या रोगांतील फरक	४४
५. उपचार	४५
७. उपद्रव	४६
प्रकरण ५. ऱ्हुमॅटॉइड आश्र्वायटिस (जीर्ण संधिवात)	४७
१. प्रकार	४७
२. लक्षणे	४९
३. उपचार	४९
४. आयुर्वेदीय चिकित्सा	४९
५. पथ्यापथ्य	५०
६. लाक्षणिक चिकित्सा	५०
७. इतर उपाय	५०
८. दैवी चिकित्सा	५१
प्रकरण ६. ऑस्टिओआश्र्वायटिस - वृद्धांचा संधिवात	५२
१. कारणे	५२
२. लक्षणे	५२
३. रक्ततपासणी	५३
४. क्ष-किरण परीक्षा	५३
५. उपचार	५३
प्रकरण ७. कनेक्टिव्ह टिश्यू डिसऑर्डर्स	५५
प्रकरण ८. धातुगत वात	५६
१. रसगत वात	५६
२. रक्तगत वात	५६
३. मांसगत वात	५६

४. मेदगत वात	५७
५. अस्थिगत वात	५७
६. मज्जागत वात	५८
७. शुक्रगत वात	५८
प्रकरण ९. तीन दोषांमुळे होणाऱ्या रोगांचे वर्गीकरण	५९
१. वात, पित्त, कफ या तीन दोषांच्या विकृतीमुळे होणाऱ्या रोगांचे वर्गीकरण	५९
२. वातदोषामुळे होणारे रोग	६०
३. धातुगत वातरोग	६१
प्रकरण १०. आवृत वातरोग	६२
१. दोषावृत वात	६३
अ. वातावृत वात	६३
आ. पित्तावृत वात	६७
इ. कफावृत वात	६७
ई. पित्तकफावृत वात	६८
२. अन्नावृत, पुरीषावृत आणि मूत्रावृत वात	६८
अ. अन्नावृत वात	६८
आ. पुरीषावृत वात	६८
इ. मूत्रावृत वात	६८
३. धातूंनी आवृत वात	६८
अ. रक्तावृत वात	६८
आ. मांसावृत वात	६८
इ. मेदावृत वात	६९
ई. अस्थि-आवृत वात	६९
उ. मज्जावृत वात	६९
ऊ. शुक्रावृत वात	६९

४. पित्त आणि कफावृत्त पंचप्राण	७०
अ. पित्तावृत्त प्राण, व्यान, उदान, समान किंवा अपान	७०
आ. कफावृत्त प्राण, व्यान, उदान, समान किंवा अपान	७०
५. पित्तावृत्त आणि कफावृत्त पंचप्राणांची लक्षणे	७०
६. पित्तावृत्त आणि कफावृत्त वात यांची चिकित्सा	७२
७. आवृत्त वाताचे उपद्रव	७२
८. चिकित्सासूत्रे	७३
प्रकरण ११. सर्वांगगत वात	७४
१. लक्षणे	७४
२. अभ्यंग	७४
३. मन्यास्तंभ (मान जखडणे)	७५
४. स्नायुगत वात	७५
५. गुडघे दुखणे आणि सुजणे	७६
६. पाठीत वेदना होण्याची कारणे	७६
७. कंबर दुखणे	७७
८. बाळंतपणानंतर कंबर आणि पाठ दुखणे	७७
९. पाठदुखी	७७
१०. कर्मविपाक	७७

टीप : ग्रंथातील काही सूत्रांच्या (मुद्यांच्या) शेवटी मराठी किंवा इंग्रजी संकेतांक वा सांकेतिक चिन्हे कार्यालयीन सोयीसाठी दिली आहेत. त्यांचा लिखाणाशी संबंध नाही. काही अपरिहार्य कारणामुळे काही संकेतांक इंग्रजीत ठेवले आहेत.